

УДК 94:355.1 (477): 355.48 “1660”

Олександр Мацьков

ЧИСЕЛЬНІСТЬ АРМІЇ Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ЧУДНІВСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1660 РОКУ: СПРОБА З'ЯСУВАННЯ

У межах статті здійснено спробу визначення чисельності української армії під проводом Ю. Хмельницького, яка брала участь у Чуднівській кампанії восени 1660 р. Критичний аналіз іноземних та вітчизняних джерел дозволив автору згрупувати їх й виокремити найбільш поширені свідчення стосовно її кількості. Важливим аспектом дослідження стала ідентифікація правобережних полків, які перебували у розпорядженні молодого гетьмана, а також з'ясування чисельності полку як військової одиниці. Цілком доречним є висвітлення ряду чинників, пов'язаних із погіршенням демографічної ситуації у козацькій Україні у 50-х рр. XVII ст., що негативним чином вплинуло на якісний склад армії.

Ключові слова: Ю. Хмельницький, правобережні полки, джерело, версія, чисельність.

Проблема чисельності особового складу як польсько-татарських, так і російсько-українських військ у Чуднівській кампанії 1660 р. впродовж багатьох років є дискусійною серед істориків. Очевидно, що перевага у військовій силі могла стати вирішальним чинником для здобуття перемоги, а її відсутність, відповідно, причиною поразки. Найбільш суперечливою та заплутаною виглядає ситуація із з'ясуванням кількості й чисельності правобережних полків Ю. Хмельницького. На сьогодні ця проблема є найменш вивченою у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Зважаючи на фрагментарність, суперечливість, а подекуди й відсутність джерельної бази, серед дослідників сформувалися різні підходи стосовно обрахунку чисельності української армії. Тому актуальність статті полягає у визначенні чисельності української армії гетьмана та ідентифікації полків, які входили до її складу.

Науковці, які безпосередньо займалися вивченням перебігу подій осінньої виправи 1660 р., зокрема питанням чисельності особового складу армії, обраховують її по-різному. Відтак український історик В. Герасимчук, аналізуючи наявні документи вважає, що у таборі Ю. Хмельницького перебувало не більше 30 тис. вояків [6, с. 87]. Один із перших польських дослідників Чуднівської епопеї В. Чермак схиляється до 40 тис. осіб, визнаючи неточність цієї цифри, зважаючи на обмеженість матеріалу [23, с. 352]. А. Хнілко у статті, присвяченій битві під Слободищем, також визначає кількість українського війська близьку до 40 тис. осіб, аргументуючи її наявністю у таборі гетьмана усіх правобережних полків та кількатисячного підрозділу колишнього молдавського господаря К. Щербана [24, с.196; 25, с.63]. Аналогічної думки дотримується і Р. Романський [40, с. 20]. Категорично не погоджується із подібним обрахунком Л. Оссолінський. На його думку, правобережні полки нараховували близько 20 тис. воїнів, а дані про 40–60 тис. козаків вважає «просто байкою» [35, с. 28]. На переконання російської дослідниці Т. Яковлевої, Ю. Хмельницький мав у своєму розпорядженні 40 тис. українців [18, с. 99].

Розмаїття інформації у джерельному масиві дозволяє нам умовно виокремити чотири найбільш поширені версії. Першу групу джерел складають відомості про 50–60-ти тисячний корпус гетьмана. Одразу ж відзначимо, що ми передусім виділяємо ті з них, автори яких безпосередньо перебували на місці подій. У даному випадку їх налічується чотири, решта два подають інформацію постфактум у вигляді спогадів. Загалом виходить шість одиниць. Серед них – п'ять із польського боку та одне із російського. Учасник кампанії у складі коронної армії та невідомий автор «Діаріуша війни з Шереметом» повідомляв про 60 тис. українське військо з 30-ма гарматами [12, арк. 44; 34, с.154]. Італійський нунцій, котрий перебував у поході серед поляків восени 1660 р., у звіті до Риму наводив дані також про 60 тис. козаків [39, с. 301]. У новинах, написаних з-під Чуднова, ще одним невідомим автором, зустрічаємо аналогічну цифру [22, с. 755]. Посилаючись на інформацію, одержану у Варшаві, тогочасна французька газета «Gazette de France» навела інформацію у 60 тис. українських воїнів [37, с. 178]. Сучасник подій, український хроніст Й. Єрлич, згодом описуючи події Чуднівської кампанії, також вважав, що правобережні полки нараховували 60 тис. козаків та мали 40 гармат [27, с.54]. На аудієнції у Посольському приказі посланців Ю. Хмельницького М. Сулиниченка із товаришами, висланих до царя після Слободищенської битви, зазначалося наступне: «І гетьману говорили, щоб він на ляхів наступав і воз'єднався з Шереметьєвим. А війська при Хмельницькому 50 тисяч...» [14, арк. 4].

До другої групи джерел належать свідчення авторів про існування 40 тис. війська у молодого гетьмана. Їх складає також шість одиниць. Серед них «Війна польсько-московська», написана,

ймовірно, коронним маршалком й одним із головних полководців польської армії у виправі Є. Любомирським. Її зміст описує епізоди, пов'язані із допитом полонених козаків, які сповістили про наближення до Чуднова правобережних полків чисельністю 40 тис. осіб [12, арк. 209; 21, с. 27; 41, с.60, 66–67]. Аналогічна цифра звучить і у звітній гетьманській реляції, представленій на генеральний сейм у 1661 р. коронним гетьманом С. Потоцьким та згаданим уже Є. Любомирським (аналіз поданого документу дозволяє нам висловити міркування про його подібність із текстом «Війни польсько-московської») [20, с. 416, 421]. Шотландський офіцер у лавах жовнірів П. Гордон у щоденнику писав, що під Слободищами було 40 тис. вояків [7, с. 63]. Інший учасник кампанії Я. Зеленевиц дотримувався тотожної думки [32, с. 2, 110]. Згодом польський історик (поет) В. Коховський і львівський канонік Я. Юзефович у своїх працях, опираючись напевно на згадані матеріали, подавали аналогічні дані [28, с. 91; 30, с. 247].

Третя група джерел свідчить про 20–30-ти тисячний український корпус. Нами віднайдено чотири джерела, що свідчать на користь цієї версії. Краківський воевода С. Потоцький у листі до коронного конюшого Б. Радзивілла від 28 листопада 1660 р. обраховував загальну чисельність московсько-українських військ на 80 тис. осіб, 40 тис. з яких припадало на армію В. Шереметьєва, іншу половину склали козаки Ю. Хмельницького та наказного гетьмана Т. Циціори. Автор листа не уточнював їхній поділ, однак можемо припускати, що йдеться більш як 20 тис. у кожному із таборів [19, с. 11–12]. На початку жовтня 1660 р., під час перебування української армії в околицях Бердичева, бельський воевода Д. Вишневецький, перебуваючи у безпосередній близькості від українського обозу, доповідав гетьманам про 30 тис. військо гетьмана та 1 тис. молдаван із колишнім воеводою К. Щербаном [22, с. 756]. Анонімний автор новин з-під Самбору в серпні 1660 р., характеризуючи стан подій на теренах козацької України, писав: «Хмельниченко із правобережними козаками чисельністю 20 тисяч за Дніпром чекає на татар» [22, с. 752]. У віднайденому нами рукописі польського історика К. Гофмана зазначається, що для захисту кордонів Гетьманщини від татар гетьман мав у своєму розпорядженні 30 тис. армію [38, с.15].

Четверту групу складає одинокі джерело – щоденник німецького найманця, учасника Чуднівської кампанії Г. Хольстена. За його спостереженнями, у битві під Слободищами їм протистояло близько 10 тис. козаків [26, с. 58]. На тлі інших даних, його інформація кардинально різниться. Проте звертаємо увагу на те, що він єдиний учасник, за виключенням офіцера П. Гордона, хто брав участь у Слободищенській битві 7 жовтня і бачив на власні очі козаків Ю. Хмельницького.

Як же бути з усіма цими даними? Польський історик Л. Оссолінський у свій час слушно підкреслив схильність дослідників буквально сприймати цифри, подані у спогадах очевидців подій, замість того щоб їх критично оцінювати [36, с. 59–60]. У окремих випадках інформація взята постфактум і не могла відображати реальний стан речей. Необхідно враховувати і факт походження авторів переважної більшості джерел із Речі Посполитої та трактування ними виправи як беззаперечного триумфу польської зброї, а завищена чисельність противника слугувала додатковим аргументом хоробрості поляків й водночас свідчила про низьку боєздатність українців. Вже згадуваний нами один із анонімних авторів новин з-під Чуднова повідомляв про те, що розголос про наближення правобережних полків Ю. Хмельницького швидко поширився у польському обозі й викликав панічні настрої серед жовнірів. У той же час додає, що самі ж оповідачі подекуди збільшували чисельність противника [22, с. 755].

З метою отримати найбільш вичерпну та якомога об'єктивну відповідь, слід першочергово ідентифікувати полки Ю. Хмельницького та при можливості визначити їхнє місцезнаходження напередодні кампанії. На 1660 р., згідно із адміністративно-територіальним поділом, в козацькій Україні існувало вісімнадцять полків. З них десять правобережних – білоцерківський, брацлавський, чигиринський, уманський, корсунський, кальницький, канівський, черкаський, подільський і паволоцький. На Лівобережжі знаходилися решта вісім полків: київський (поділений між лівим та правим берегами), полтавський, ніжинський, лубенський, переяславський, миргородський, прилуцький і чернігівський. У порівнянні із реєстром 1649 р. ця цифра збільшилася на два полки – подільський і паволоцький [8, с. 17].

Військова рада у Василькові 17 липня 1660 р. узгодила координацію та поділ українських полків. Здійснювався він головним чином за територіальним принципом [17, с. 241]. Наказному гетьманові Т. Циціорі підпорядковувалися лівобережні полки [21, с. 38], гетьману Ю. Хмельницькому – правобережні [15, с. 434–435]. У відписці до князя Г. Ромодановського 4 листопада 1660 р. Олексій Михайлович так пояснював поділ: «гетьману задніпровські [лівобережні – авт.] козаки будуть не послухні, а він гетьман, йшов з козаками, які по цю сторону [правобережну – авт.] Дніпра» [1, с.185]. Таким чином, Ю. Хмельницький мав у підпорядкуванні десять полків. Однак, черкаський і канівський полки відправилися на Січ до кошового отамана І. Сірка. План запорожців передбачав проведення походу в Кримське ханство з метою змусити основні сили татар повернутися назад й відмовитися від військової акції в Україні [2, с. 28]. Не має жодних даних

про те, чи повернулися вони у табір Ю. Хмельницького до початку активної фази бойових дій [29, с. 377–378; 33, с. 190;].

Отримання у другій половині серпня 1660 р. інформації про вступ у межі українських земель орди нурадин-султана Мурат-Гірея змусило гетьмана відправити на перехоплення частину правобережних полків. До Шаргорода прибули уманський М. Ханенка та брацлавський М. Зеленського полки, у Вільхівці, поблизу Могилева, став подільський полк Є. Гоголя. Згодом до них ще приєднався кальницький І. Вертелицького. Станом на середину вересня 1660 р. усі чотири полки перебували поблизу Бару під керівництвом М. Ханенка [6, с. 39; 23, с. 63].

Фактично у похід Ю. Хмельницький виступив із чотирма полками – білоцерківським, чигиринським, корсунським і паволоцьким. Після об'єднання з рештою полків поблизу Прилук їхня кількість становила вісім одиниць. Зміст листа гетьмана до російського головнокомандувача від 26 вересня 1660 р. це підтверджує [15, с. 432–433].

Важливо визначити чисельність полку як військової одиниці. Відсутність списків козацького реєстру 50–60-х рр. XVII ст. не дозволяє дати вичерпної відповіді на це питання. За оцінками істориків, упродовж 1649–1654 рр. середня чисельність полка варіювалася приблизно від 2072 – до 3048 осіб [11, с. 28–30]. Беручи за основу «Реєстр Війська Запорозького 1649 року», Л. Оссолінський встановив, що шість правобережних полків (за виключенням подільського і паволоцького) на 1649 р. нараховували 17246 козаків [35, с. 14–15]. Віднайдений М. Крикуном перепис Подільського полку кінця 1659 р. зазначав про шість сотень загальною кількістю 1222 козаки, хоча, на думку історика, ця цифра не відображає реального стану справ і є дещо заниженою [11, с. 28–30]. Паволоцький полк підпорядковувався білоцерківському і мав у своєму розпорядженні на 1649 р. 776 козаків. У 1654 р. його чисельність суттєво зросла після приєднання до нього ряду містечок [8, с. 42–43].

Опосередковану інформацію про чисельність полку на межі 1659–1660 рр. дають свідчення посланців із Путивля І. Тітова та Ф. Щелкіна у серпні 1659 р. Перебуваючи у обозі тодішнього гетьмана І. Виговського біля Гадяча, вони повідомляли: «А в Черкас при Виговському 3 полки, а в них всяких людей тисяч з шість і більше...» [2, с. 295–296]. В. Кривошея ідентифікує їх як переяславський Т. Цицюри, миргородський Г. Лісницького та прилуцький П. Дорошенка [10, с. 144]. Згодом інші посланці уточнювали, «а всього війська було в Гадячі в той час бойового люду з 4500 осіб, крім місцевих людей; а місцевих жителів 900 чоловік» [2, с. 297]. М. Максимович, вивчаючи адміністративно-територіальні зміни Полтавського полку, дійшов висновку, що упродовж 1660–1672 рр. у ньому налічувалося 17 сотень [13, с. 724–726]. Таким чином, можемо припускати, що середня чисельність полку на той час становила близько 1500–1800 осіб. Хоча не виключаємо, що в окремих випадках вона могла бути більшою.

Історики сходяться на думці, що безперервні війни впродовж 50-х рр. XVII ст. з Річчю Посполитою, а згодом і Московією, різко негативно вплинули на демографічну ситуацію в Гетьманщині і на якісний склад армії. У цьому аспекті її опосередкованим підтвердженням є відомі слова І. Виговського: «Тепер не страшна козацька сила бо протягом цих років у бурях домової війни сильно пошкоджена. Вигинули найбільші полки: Полтавський з сорока тисячами, Миргородський з тридцятьма тисячами, також Прилуцький та Іркліївський доценту знесені. Кропивою поросли міста і села, бо одні полягли на полі бою у стількох багатьох боях, а інші з жінками пішли в орду» [15, с. 403–404]. Справді, Кримське ханство вдало використовувало українсько-польську війну для захоплення ясиру. Після кожної кампанії, ординці на шляху до Криму здійснювали спустошення сіл та містечок, забираючи у полон місцеве населення. У період 50-х рр. XVII ст., з огляду на інтенсивність бойових зіткнень, орда декілька разів на рік здійснювала походи на терени України [3, с. 66–68].

Значні людські втрати принесла Конотопська кампанія 1659 р., яка за своїми масштабами нагадувала Чуднівську. По обидва боки приймали участь практично всі українські війська. Гетьман І. Виговський мав у своєму розпорядженні десять полків, три із яких лівобережні та сім – правобережних. У Конотопі був заблокований ніжинський полк. Також там перебувало близько 4 тис. козаків із чернігівського та кальницького полків. Їм, окрім московської армії О. Трубецького, протистояв І. Безпалій із полтавським та слобідськими полками (біля 7 тис. осіб) [4, с. 10, 13–14; 10, с. 131]. Зважаючи на запеклість протистояння, невдалі спроби українсько-татарського війська на марші захопити московський обоз, історики оцінюють втрати української сторони у 4–6 тис. козаків [4, с. 36; 5, с. 2, 381; 16, с. 60; 17, с. 236; 29, с. 254–255]. З огляду на значні втрати російської армії, схильні вважати, що вони також були значними серед опозиційних формувань І. Безпалого.

І. Виговський у листах до польського керівництва восени 1659 р. відзначав неможливість українського командування виставити в одному місці більше 40 тис. козаків [15, с. 403–405]. А оскільки війська просувалися двома групами (а окремі полки були відсутні), їх загальна чисельність

не перевищувала 30 тис. воїнів. Тому висловимо міркування, що вісім полків Ю. Хмельницького нараховували не більше 15 тис. боєздатних козаків.

У документах також згадується про допоміжні підрозділи колишнього молдавського воєводи К. Щербана. Останній перебував на Васильківській раді і у присутності В. Шереметьєва просив захисту в царя від татар і турків [9, с. 397–398]. Про його перехід через Дністер дізнався уманський полковник М. Ханенко 14 червня від ладижинського сотника. За інформацією останнього, при ньому перебувало близько 400 воїнів із гарматами [9, с. 318–324, 400]. У польських джерелах повідомляється про 12 корогв кінноти, які налічували більше 1 тис. воїнів [22, с. 756; 41, с. 67]. Додаючи їх, отримуємо приблизну кінцеву цифру в 15500–16500 тис. осіб. Зважаючи на суперечливість інформації документів, дотичним підтвердженням слугують слова козацького полковника Г. Лісницького до Ю. Хмельницького, сказані у розпал битви під Слободищами: «Поляки над нами беруть гору, не менші від нас сили мають...» [28, с. 95]. За оцінками дослідників, армія Є. Любомирського нараховувала не більше 16 тис. жовнірів і татар.

Отже, військо Ю. Хмельницького під час проведення осінньої кампанії складало близько 16–17 тис. осіб. Відомості сучасників подій про 30–60 тис. українську армію розглядаються як такі, що не відповідають дійсності і є істотно завищеними.

Список використаних джерел

1. Акты Московского государства, изданные императорскою академією наук / ред. Д. Я. Самоковсова. СПб., 1901. Т. III. 672 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. СПб., 1853. Т. 5. 335 с.; Т. 7. 398 с.
3. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50–70-і роки XVII ст. К., 1961. 298 с.
4. Бабулин И. Битва под Конотопом 28 июня 1659 года. М.: «Цейхгауз», 2009. 48 с.
5. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 року. К., 2008. 64 с.
6. Герасимчук В. Чуднівська кампанія 1660 року // Записки НТШ. Т. СХ, СХІ, Львів. 1912; Т. СХІІ, СХІІІ, СХІV, СХVІ, Львів. 1913.
7. Гордон П. Дневник 1659–1667 [перевод Д. Федосова]. М.: Наука, 2003. 314 с.
8. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ: «Ліра ЛТД», 2007. 380 с.
9. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в.: Документы и материалы в трех томах (1633–1673 гг.) [Ред. кол. А. Новосельский, Л. Черепнин и др.]. М.: «Наука», 1968. Т. II. 446 с.
10. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАНУ, 2008. 452 с.
11. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття: Статті і матеріали. К.: «Часопис «Критика», 2006. 472 с.
12. Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. V. Спр. №335/II. Арк. 39–48 зв.; Спр. №236/II. Арк. 171–272.
13. Максимович М. Обозрение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Б. Хмельницкого // Максимович М. Собр. соч.: в 2-х т. К., 1876. Т. I. С. 654–727.
14. Національна бібліотека України імені В. Вернадського. Інститут Рукописів. Ф. II. №15401-15406. 30 арк.
15. Памятники, изданные Киевской комиссією для разбора древних актов / Изд. 2-е, с дополнениями. К., 1898. Т. III. 600 с.
16. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: Триумф під час Руїни. К.: Темпора, 2008. 72 с.
17. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). К.: Видав. дім «Альтернативи», 1999. Т. 7. 351 с.
18. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). К.: Основи, 2003. 644 с.
19. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. Dział V. № 12266. S. 11–12.
20. Arhiwum Panstwowe w Gdańsku. Rpis. № 300 R/Ee/19., «Relacja panów hetmanów o ukrainnej z Szeremetom i Kozakami transactiej na sejmie walnym Warszawskim, die secunada maj A. 1661 złożonym czyniona». 928 s.
21. Bellum Pollono-Moschicum ad Czudnow Ioanne Casimiro Rege, Stanislae Potocki, Palatino Cracovienci, et Giorgio Lubomirski, Regni Marschalco, ducibus anno D-ni 1660 expeditum / Widał dr. W. Czermak // Arhiwum Komisji Hist. Kraków, 1895. T. VII. 54 s.
22. Biblioteka Jagielonskiego Uniwersytetu. Rpis. №5., «Acta publica et epistolae 1606–1674, Gurlandica, Russica, Prussica, Tartorca». 1358 s.
23. Czermak W. Szczęśliwy rok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej z r. 1660 // Przegląd Polski. Kraków, 1893. T. 107. S. 342–371.
24. Hniłko A. Bitwa pod Slobodyszczem (7.X.1660) // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Warszawa, 1929. T. I. Zeszyt 2. S. 192–206.
25. Hniłko A. Wyprawa cudnowska. Warszawa, 1931. 112 s.
26. Holsten H. C. Przygody wojenne 1655–1666; [oprac. T. Wasilewski]. Warszawa, 1980. – 138 s.
27. Jerlicz J. Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Warszawa; Petersburg, 1853. T. II. 213 s.
28. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. Poznań, 1840. T. II. 314 s.
29. Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą 1658–1660. Warszawa, 2008. 452 s.
30. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obelmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historyą arcybiskupstwa Lwowskiego w teje epoce / Napisana przez X. J. T. Józefowicza. Lwow, 1854. 504 s.
31. Leszczyński S. Potrzeba z Szeremetem, hetmanem mosiewskim, i z Kozakami w roku Pańskim 1660 od Polaków wygrana / Oprac. P. Borek. Kraków, 2006. 214 s.
32. Memorabilis victoria de Szeremetho, exercitas Mosckoum Duce etc... ad Cudnow iamreportate A. D. MDCLXV Novembri scripta per Reverendum Ioannem Zielenievicium, ecclesiae parochiabis Casimiriae inferioris praepastum ibidem que decanum. Cracoviae, 1668. 168 s.
33. Nagielski M. Kampania Cudnowska 1660 roku // Bitwy decydujące o losach Europy środkowej. 2010. S. 187–207.
34. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diarusze, Relacje, Pamiętniki it. p., zeb. A. Grabowski, Kraków. 1845. S. 144–169.
35. Ossoliński L. Kampania na Ukrainie 1660 roku. / L. Ossoliński. Warszawa, 1995. 68 s.
36. Ossoliński L. Cudnow – Slobodyszcz 1660. Zabrze, 2006. 104 s.
37. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego // Acta Historica res

gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795. Kraków, 1880. T. I. Cz. I. 748 s. 38. Polska Akademia Nauk w Krakowie. Rpis. № 114, «Historia Jana Kazimierza 1648–1667 rr.». 95 s. 39. Relacie nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin-Poznań. T. II. 604 s. 40. Romanski R. Cudnow 1660. Warszawa: «Bellona», 1996. 192 s. 41. Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza podwodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 // Tlum. M. A. Hniłko. Warszawa, 1922. T. III. 125 s.

References

1. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannye imperatorskoju akademieju nauk [Acts of the Moscow State, issued by the Imperial Academy of Sciences] / red. D.Ja. Samokvasova. SPb., 1901. T.III. 672 c. 2. Akty, odnosjashhiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskiju komissieju [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the archaeological commission]. SPb., 1853. T.5. 335 s.; T.7. 398 s. 3. Apanovych O. Zaporiz'ka Sich u borot'bi proty turets'ko-tatars'koyi ahresiyi 50–70-i roky XVII st. [Zaporizhzhya Sich in the struggle against the Turkish-Tatar aggression 50–70-ies of the XVII century.] K., 1961. 298 s. 4. Babulin I. Bitva pod Konotopom 28 ijunja 1659 goda [The Battle of Konotop June 28, 1659]. M.: «Cejhgauz», 2009. 48 s. 5. Bul'vins'kyy A. Konotops'ka bytva 1659 roku [Konotop battle of 1659]. K., 2008. 64 s. 6. Herasymchuk V. Chudnivska kampaniya 1660 roku [Chudniv campaign in 1660]. ZNTSh, T. CX, CXI, L'viv. – 1912; T. CXII, CXIII, CXIV, CXVI, L'viv. 1913. 7. Gordon P. Dnevnik 1659–1667 [Diary 1659–1667] [perevod D. Fedosova]. M.: Nauka, 2003. 314 s. 8. Zaruba V. Administratyvno-terytorial'nyy ustrij ta administratsiya Viys'ka Zaporoz'koho u 1648–1782 rr. [Administrative-territorial structure and administration of the Zaporozhian Army in 1648–1782]. Dnipropetrovsk: «Lira LTD», 2007. 380 s. 9. Istoricheskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV – nachale XVIII v.: Dokumenty i materialy v treh tomah (1633–1673 gg.) [Historical ties between the peoples of the USSR and Romania in the XV – early XVIII centuries: Documents and materials in three volumes (1633–1673)] [Red. kol. A. Novosel'skij, L. Cherepnin i dr.]. M.: «Nauka», 1968. T.II. 446 s. 10. Kryvosheya V. Kozats'ka elita Het'manshchyny [Cossack elite of the Hetmanate]. K.: IPIEND imeni I.F. Kurasa NANU, 2008. 452 s. 11. Krykun M. Mizh viynoju i radoyu. Kozatstvo Pravoberezhnoyi Ukrayiny v druhiy polovyni XVII – na pochatku XVIII stolittya: Statti i materialy [Between the War and the Council. Cossacks of Right-Bank Ukraine in the second half of the seventeenth and early 18th centuries: Articles and materials]. K.: «Chasopys «Krytyka», 2006. 472 s. 12. L'vivska natsional'na biblioteka im. V. Stefanyka, Viddil Rukopysiv. F.V. Spr. #335/II. Ark. 39–48 zv.; Spr. #236/II. Ark. 171–272. 13. Maksimovich M. Obozrenie gorodovyh polkov i soten, byvshih na Ukraine so vremeni B. Hmel'nickogo [Survey of police regiments and hundreds that were in Ukraine since the time of B. Khmel'nitsky]. Maksimovich M. Sobr. soch.: v 2-h t. K., 1876. T. I. S.654–727. 14. Natsional'na biblioteka Ukrayiny imeni V. Vernads'koho. Instytut Rukopysiv. F. II. #15401-15406. 30 ark. 15. Pamjatniki, izdannye Kievskoj komissieju dlja razbora drevnih aktov [Monuments published by the Kiev commission for the analysis of ancient acts] / Izd. 2-e, s dopolnenijami. K., 1898. T.III. 600 s. 16. Sokyрко O. Konotops'ka bytva 1659 r.: Triumf pid chas Ruyiny [Konotop battle of 1659: Triumph during the ruins]. K.: Tempora, 2008. 72 s. 17. Smolij V., Stepankov V. Ukrayins'ka natsional'na revolyutsiya XVII st. (1648–1676 rr.) [Ukrainian national revolution of the XVII century. (1648–1676)]. K.: Vydav. dim «Al'ternatyvy», 1999. T.7 351 c. 18. Yakovleva T. Ruyina Het'manshchyny. Vid Pereiaslavs'koyi rady-2 do Andrusivs'koyi uhody (1659–1667 rr.) [The Ruin of the Hetmanate. From the Pereiaslav Council-2 to the Andrusiv Agreement (1659–1667)]. K.: Osnovy, 2003. 644 c. 19. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. Dział V. №12266. S.11–12. 20. Arhiwum Panstwowe w Gdańsku. – Rpis. №300 R/Ee/19., «Relacja panów hetmanów o ukrainnej z Szeremetem i Kozakami transactiej na sejmie walnym Warszawskim, die secunada maj A. 1661 złożonym czyniona». 928 s. 21. Bellum Pollono-Moschicum ad Czudnow Ioanne Casimiro Rege, Stanisłao Potocki, Palatino Cracovienci, et Giorgio Lubomirski, Regni Marschalco, ducibus anno D-ni 1660 expeditum / Widał dr. W. Czermak // Arhiwum Komisji Hist. Kraków, 1895. T.VII. 54 s. 22. Biblioteka Jagielonskiego Uniwersytetu. Rpis. №5., «Actapublica et epistolae 1606–1674, Gurlandica, Russica, Prussica, Tartorca». 1358 s. 23. Czermak W. Szczęśliwy rok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej z r. 1660 // Przegląd Polski. Kraków, 1893. T.107. S. 342–371. 24. Hniłko A. Bitwa pod Slobodyszczem (7.X.1660) // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Warszawa, 1929. T.1. – Zeszyt 2. S. 192–206. 25. Hniłko A. Wyprawa cudnowska. Warszawa, 1931. 112 s. 26. Holsten H. C. Przygody wojenne 1655–1666; [oprac. T. Wasilewski]. – Warszawa, 1980. – 138 s. 27. Jerlicz J. Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Warszawa; Petersburg, 1853. T. II. 213 s. 28. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. Poznań, 1840. T. II. 314 s. 29. Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą 1658–1660. Warszawa, 2008. 452 s. 30. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obelmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historią arcybiskupstwa Lwowskiego w teje epoche / Napisana przez X.J. T. Józefowicza. Lwow, 1854. 504 s. 31. Leszczyński S. Potreba z Szeremetem, hetmanem mosiewskim, i z Kozakami w roku Pańskim 1660 od Polaków wygrana / Oprac. P. Borek. Kraków, 2006. 214 s. 32. Memorabilis victoria de Szeremetho, exercitas Moscoum Duce etc...ad Cudnow iamreportate A. D. MDCLXV Novembri scripta per Reverendum Ioannem Zielenievicium, ecclesiae parochiabis Casimiriae inferioris praepastum ibidem que decanum. Cracoviae, 1668. 168 s. 33. Nagielski M. Kampania Cudnowska 1660 roku // Bitwy decydujące o losach Europy środkowej. 2010. S. 187–207. 34. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Dariusze, Relacje, Pamiętniki it. p., zeb. A. Grabowski, Kraków. – 1845. – S. 144–169. 35. Ossoliński L. Kampania na Ukrainie 1660 roku. / L. Ossoliński. Warszawa, 1995. 68 s. 36. Ossoliński L. Cudnow – Slobodyszcz 1660. Zabrze, 2006. 104 s. 37. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego // Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795. Kraków, 1880. T.I. Cz. I. 748 s. 38. Polska Akademia Nauk w Krakowie.

Rpis. №114, «Historia Jana Kazimierza 1648–1667 r.». 95 s. 39. Relacie nuncyuszów apostołskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin-Poznań. T. II. 604 s. 40. Romanski R. Cudnow 1660. Warszawa: «Bellona», 1996. 192 s. 41. Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza podwodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 // Tlum. M. A. Hniłko. Warszawa, 1922. T.III. 125 s.

Александр Мацьков

ЧИСЛЕННОСТЬ АРМИИ Ю. ХМЕЛЬНИЦКОГО В ЧУДНОВСКОЙ КАМПАНИИ 1660 Г.: ПОПЫТКА ВЫЯСНЕНИЯ

В пределах статьи предпринята попытка определения численности украинской армии под руководством Ю. Хмельницкого, которая приняла участие в Чудновской кампании осенью 1660 г. Критический анализ иностранных и отечественных источников позволил автору сгруппировать их и выделить наиболее распространенные свидетельства относительно ее количества. Важным аспектом исследования стала идентификация правобережных полков, находившихся в распоряжении молодого гетмана, а также выяснения численности полка как военной единицы. Вполне уместным является освещение ряда факторов, связанных с ухудшением демографической ситуации в казацкой Украине в 50-х гг. XVII в., что негативным образом повлияло на качественный состав армии.

Ключевые слова: Ю. Хмельницкий, правобережные полки, версия, источник, численность.

Oleksandr Matskov

THE STRENGTHS OF YURII KHMELNYTSKY'S ARMY IN THE CAMPAIGN OF CHUDNOV IN 1660: AN ATTEMPT TO FIGURE OUT THE NUMBERS.

In this article we have attempted to determine the strengths of Ukrainian army led by Y. Khmelnytsky which took part in the Campaign of Chudnov in the autumn of 1660. A critical analysis of foreign and domestic sources let the author group and display the most common witnesses of the army numbers. The important aspect of this research is the identification of the right-bank regiments that were at the disposal of a young Hetman, and also the determination of regiment numbers, as a military unit. It is also proper to cover a series of factors connected to deterioration of a demographic condition in Kozaks' Ukraine during 1650s that negatively influenced the qualitative strength of the army.

Key words: Y.Khmelnytsky, right-bank regiments, source, version, quantity.

УДК94: [323.272:316.343-058.14](480)

Галина Бойченко

РОБІТНИЧА РЕВОЛЮЦІЯ У ФІНЛЯНДІЇ 1918 Р.

У статті розглянуто ситуацію у Фінляндії напередодні робітничої революції. Проаналізовано процес пошуку революційних лідерів. Розглянуто початок революційної кризи в країні. Розглянуто основні передумови початку робітничої революції у Фінляндії. Проаналізовано головні причини страйків робітників. Подається інформація щодо ходу революційних подій. Виділені основні спроби придушення революції. Проаналізовано умови проголошення незалежної Фінляндської республіки. Розглянуто значення підписання мирного договору між РРФСР і Фінляндією. Проаналізовано вплив цього договору на подальшу співпрацю. Розглянуто зовнішню та внутрішню політику Фінляндії після придушення революції.

Ключові слова: революція, Фінляндія, робітничий клас, страйки, 1918 р.

На початку березня 1917 р. Тимчасовий уряд видав постанову про відновлення в Фінляндії царської конституції. Незабаром був затверджений коаліційний сенат – уряд із шести соціал-демократів і шести представників буржуазії. Також скликано сейм, обраний ще в 1916 р. Але фактичної влади ні сейм, ні сенат не отримали. Тимчасовий уряд призначив у Фінляндії свого представника і відмовилося визнати її незалежність.

Фінські військові розпочали переговори із Німеччиною – з Вільгельмом II з метою відокремлення Фінляндії від Росії. Спираючись на німецьких імперіалістів, фінська буржуазія готувалася не тільки до відокремлення від Росії, але й до громадянської війни зі своїми робітниками. Пролетаріат Фінляндії був рішучим противником союзу із німецьким імперіалізмом проти Росії та підтримував російську революцію. Домагаючись незалежності, фінський сейм